

procedur digitalizacji materiałów audiowizualnych może okazać się pomocne również w przypadku zlecenia tego zadania w trybie *outsourcingu*. Poparł też propozycję przygotowania odrębnego normatywu określającego metodykę postępowania z materiałami, które należy przygotować do digitalizacji, oraz katalogu dobrych praktyk w zakresie digitalizacji poszczególnych rodzajów materiałów. Piotr Kucia odniósł się do zagadnień związanych z finansowaniem digitalizacji zasobu oraz problemów sprzętowych. Jego zdaniem warto byłoby rozważyć kwestię podniesienia standardów digitalizacyjnych przy okazji korzystania z zamówień w trybie odpłatnej usługi zewnętrznej. Zauważył również, że na świecie odchodzi się od skanerów, a zaczyna korzystać z przystawek cyfrowych. Podkreślił, że w dobie cyfryzacji ważne jest zorganizowane pracy w kierunku digitalizacja masowej. Adam Waszkiewicz zauważył, że utrzymywanie kopii wzorcowych i poglądowych wymaga sprawnej organizacji oraz miejsca na dyskach. Wyraził przekonanie, że warto byłoby zastanowić się nad potrzebą utrzymywania kopii tylko wzorcowych, podczas gdy kopie poglądowe wykonywane byłyby na życzenie użytkownika.

Na zakończenie Maciej Gajewski poprosił o przekazywanie propozycji tematów do poruszenia podczas szkoleń i konferencji realizowanych przez NAC.

Eliza Dąbrowska

(Warszawa, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych)

JUBILEUSZ 500-LECIA REFORMACJI W ARCHIWUM GŁÓWNYM AKT DAWNYCH

Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD) w Warszawie włączyło się w cykl centralnych uroczystości jubileuszowych organizowanych przez Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce w związku z jubileuszem 500-lecia reformacji. W ich ramach 28 października 2017 r. w AGAD odbyły się pokazy specjalne aktu Konfederacji Generalnej Warszawskiej uchwalonej 28 stycznia 1573 r.¹ Był to akt tolerancji wyznaniowej obowiązującej w Rzeczypospolitej. O znaczeniu tego dokumentu dla powszechnego dziedzictwa kulturowego świadczy wpisanie go w 2003 r. na Listę Światowego Dziedzictwa Programu UNESCO „Pamięć Świata”. Pokazom dokumentu towarzyszyły prelekcje eksperckie informujące o kontekście wydania aktu, jego treści i przywieszonych do niego 209 pieczę-

¹ Archiwum Główne Akt Dawnych (cyt. dalej: AGAD), Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 4467.

ciach, w tym trzech nowo odkrytych podczas prac konserwatorskich². Wśród gości biorących udział w prezentacji dokumentu był zwierzchnik Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce biskup Jerzy Samiec oraz biskupi i duchowni luterańscy z Polski i z zagranicy.

Konfederacja Generalna Warszawska z 28 stycznia 1573, fot. J. Krochmal, ze zbiorów AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 4467

Współpraca AGAD z Kościołem Ewangelicko-Augsburskim, mająca na celu uczczenie jubileuszu 500-lecia reformacji, została nawiązana w 2016 r. Jej wynikiem była konferencja naukowa „Rola Kościoła w dziejach Polski. Kościoły w Rzeczypospolitej (do roku 1918)”, zorganizowana w dniach 24–25 listopada 2016 r. przez AGAD, Centrum Luterańskie w Warszawie oraz Chrześcijańską Akademię Teologiczną w Warszawie. W ramach tej konferencji dwa panele tematyczne („500 lat reformacji” oraz „Kościół i reformacja nad Bałtykiem”) zostały poświęcone omówieniu zagadnień związanych z rozwojem protestantyzmu w Rzeczypospolitej. Materiały z tej konferencji zostały opublikowane³.

Zorganizowana 15 listopada 2017 r. w AGAD promocja książki pt. *Rola Kościoła w dziejach Polski. Kościoły w Rzeczypospolitej* stała się okazją do zaprezentowania wystawy archiwalnej pt. „500 lat reformacji”. Pokazano na niej dokumenty z zasobu AGAD. Najstarsze z nich pochodzą z drugiej połowy

² Zob.: J. Król-Próba, *Akt Konfederacji Generalnej Warszawskiej — odkrycia sfragistyczne dziełki interwencji konserwatorskiej* [w:] *Rola Kościoła w dziejach Polski. Kościoły w Rzeczypospolitej*, red. J. Krochmal, Warszawa 2017, s. 709–721.

³ *Rola Kościoła w dziejach Polski. Kościoły w Rzeczypospolitej*, red. J. Krochmal, Warszawa 2017 (wyd. 2, Warszawa 2018).

XVI stulecia. Były wśród nich tzw. Biblia brzeska⁴, list Jana Kalwina z 9 października 1561 r. do protestanckiego zboru wileńskiego, w którym reformator potępił antytrynitarskie poglądy Jerzego Blandraty⁵ oraz ariańskie wyznanie wiary kasztelana wileńskiego Jana Kiszki z 6 lipca 1592 r.⁶ Wiele miejsca poświęcono ukazaniu działalności wybitnych protestantów zasłużonych dla kultury polskiej, jak np. Samuela Bogumiła Lindego czy Krzysztofa Celestyna Mrongowiusza. Specjalne miejsce na wystawie przeznaczono dla upamiętnienia Juliusza Burschego (1862–1942), warszawskiego pastora, a następnie biskupa Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce.

Na marginesie spraw związanych z udziałem AGAD w obchodach jubileuszu 500-lecia reformacji wspomnieć trzeba o jeszcze jednej inicjatywie — 23 października 2017 r. Narodowy Bank Polski wprowadził do obiegu srebrną monetę kolekcjonerską „Pięć wieków Reformacji w Polsce”. Moneta o nominale 20 zł została wyemitowana w nakładzie 200 tys. sztuk. Jej projektantką jest Anna Wątróbska-Wdowiarska. Na awersie monety, poniżej napisu „Rzeczpospolita Polska”, godła i nominału, znajdują się elementy zaczerpnięte z aktu Konfederacji Generalnej Warszawskiej (dokumentu przechowywanego w AGAD), tj. pieczęcie i cytat („pokój między rozróżnionymi w wierze zachować”) wraz z podpisem: „Akt konfederacji Warszawskiej 1573”. Na rewersie umieszczono wizerunek biskupa luterańskiego Juliusza Burschego.

Jacek Krochmal

(Warszawa, Archiwum Główne Akt Dawnych)

SPRAWOZDANIE Z OBCHODÓW 70-LECIA ARCHIWUM UNIwersytetu MIKOŁAJA KOPERNIKA W TORUNIU

W dniach 18–19 października 2018 r. zorganizowano obchody jubileuszu 70-lecia Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Jednostkę powołano uchwałą Senatu UMK z dnia 16 września 1948 r., a kierownictwo po-

⁴ AGAD, Zbór Ewangelicko-Augsburski w Warszawie, Biblioteka, sygn. 2747. Był to przekład Pisma św. na język polski dokonany przez grupę protestantów pracujących nad jej tłumaczeniem w Pińczowie. Nazwa Biblii pochodzi od miejsca wydania jej drukiem (Brześć 1563), ale funkcjonują też inne nazwy — Biblia pińczowska (od miejsca dokonania przekładu) oraz Biblia Radziwiłłowska (od nazwiska jej fundatora, którym był Mikołaj Radziwiłł „Czarny”).

⁵ AGAD, Zbiór materiałów różnej proveniencji z XVI–XX w., sygn. 263.

⁶ AGAD, Archiwum Warszawskie Radziwiłłów, dział X, sygn. 422.

wierzono prof. Bronisławowi Włodarskiemu. Pierwsze akta zaczęły spływać do archiwum w roku 1951 i trwa to nieprzerwanie do dziś.

Uroczyste obchody, połączone z promocją najnowszego wydawnictwa archiwum, zorganizowano w budynku *Collegium Maximum*, niedaleko innego budynku uniwersyteckiego — *Collegium Maius*, gdzie archiwum miało swoją pierwszą siedzibę. Uroczyste spotkanie otworzyła dr hab. Anna Supruniuk, kierownik Archiwum UMK, witając zgromadzonych gości i przedstawiając pokrótce zarys dziejów archiwum uniwersyteckiego.

Następnie wyświetlony został klip promujący Archiwum UMK, który z tej okazji przygotował mgr Jacek Waliszewski, pracownik archiwum, przy wsparciu Sekcji Filmowej UMK.

Po zakończonej projekcji krótkiego filmu nastąpiła chwila przemówień gości. Jako pierwsza głos zabrała kanclerz UMK mgr Justyna Morzy. Odczytała list gratulacyjny rektora uczelni prof. dr. hab. Andrzeja Tretyna, w którym napisał: „To dzięki archiwum znamy poruszające biografie i trudne losy pracowników naszej uczelni. To dzięki archiwum przetrwały świadectwa ogromnego wysiłku i zaangażowania tych, którzy tworzyli nasz Uniwersytet i pięknych postaw członków naszej społeczności w przełomowych momentach historii”. Kanclerz w imieniu swoim i władz uczelni złożyła życzenia pomyślności i spełnienia naukowego oraz dalszego rozwoju.

Jako następny głos zabrał dr hab. Włodzimierz Karaszewski, prof. UMK, były prorektor toruńskiej uczelni. W swoim przemówieniu podziękował i pogratulował kierownictwu archiwum, wspominając przy tej okazji swoje relacje z archiwum. Pochwalił zachodzące zmiany i życzył kolejnych jubileuszy.

Prof. dr hab. Zbigniew Witkowski, dziekan Wydziału Prawa i Administracji UMK, w swoim przemówieniu odniósł się do funkcji archiwum, które gromadzi, przechowuje, opracowuje i udostępnia materiały archiwalne ludzi od początku aż do śmierci. Wspomniał o działalności archiwum jako instytucji przechowującej wiedzę i dokumentację dotyczącą wybitnych osobistości UMK. Przekazał także na ręce szefa archiwum Medal Honorowy Wydziału Prawa i Administracji UMK „*Universitatis Nicolai Copernici. Facultas Iuris et Administrationis*”.

Kolejnym przemawiającym był prof. dr hab. Andrzej Radziwiński, były rektor UMK i członek Rady Archiwum poprzednich kadencji. W swojej, nader osobistej, mowie odniósł się do własnego „naukowego rodowodu”, gdyż jego „dziadkiem naukowym” był prof. Bronisław Włodarski, wybitny historyk mediewista, kierownik archiwum, prodziekan i dziekan Wydziału Humanistycznego, prorektor UMK ds. nauczania. Prof. Radziwiński nawiązał tym samym do „rodowodu naukowego” obecnej kierownik archiwum dr hab. Anny Supruniuk, która ma identyczne „pochodzenie naukowe”. Wspomniał także swoje kontakty z archiwum, również z okresu zasiadania w Radzie Archiwum.

Bardzo podobne wystąpienie miał również prof. dr hab. Stanisław Roszak, dziekan Wydziału Nauk Historycznych UMK (Honorowy Patron jubileuszu Archiwum UMK).

Następnie głos zabrała dr Magda Gałach (Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, NDAP). Odczytała list gratulacyjny Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych dr. Wojciecha Woźniaka, który objął uroczystość Honorowym Patronatem. W liście wspomniano m.in. o początkach uniwersytetu i archiwum, o lwowskich korzeniach archiwum, a także o zasługach doc. Ireny Janosz-Biskupowej, która w 1966 r. zorganizowała naradę archiwów uniwersyteckich i przedstawicieli NDAP w sprawie opracowania ramowego statutu archiwum szkoły wyższej.

Kolejnymi przemawiającymi osobami byli: dr hab. Krzysztof Kopiński z Instytutu Historii i Archiwistyki UMK, który odczytał list prof. dr hab. Waldemara Rozyńkowskiego, dyrektora Instytutu Historii i Archiwistyki; mgr Jolanta Stasiak z Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie, która odczytała list w imieniu dyrektora Archiwum dr hab. Hanny Krajewskiej; mgr Ewa Kłapcińska z Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, a także mgr Jakub Paprotny i mgr Igor Makacewicz ze Stowarzyszenia Archiwistów Polskich Oddział w Toruniu.

Wśród osób przemawiających była również dr Cecylia Iwaniszewska, uczennica prof. Władysława Dziewulskiego, która m.in. wspomniała, że jest ostatnim żyjącym świadkiem powstawania, funkcjonowania i zmian zachodzących w Archiwum UMK od początku jego istnienia. Przypomniała o trudnych początkach powstawania uniwersytetu, posiłkując się notatkami z dziennika prof. Dziewulskiego, który był prorektorem w początkowych latach funkcjonowania UMK. W trakcie swojej wypowiedzi dr Iwaniszewska pokazała indeks z czasów studiów, zastanawiając się jednocześnie, w humorystyczny sposób, czy nazwa „*Universitas Toruniensis*” figurująca w nim jest tożsama z obecną (Uniwersytet Mikołaja Kopernika).

Następnie głos zabrała kierownik archiwum, która podziękowała za trud i pracę byłym pracownikom — prof. dr hab. Januszowi Tandeckiemu, który w 2011 r. pełnił obowiązki kierownika, Grażynie Gnich (starszej woźnej), mgr Beacie Herdzin (dyrektor Archiwum Państwowego w Toruniu) oraz mgr Eugeniuszowi Pazderskiemu (emerytowanemu pracownikowi Wydziału Fizyki, Astronomii i Informatyki Stosowanej, współpracownikowi archiwum). Następnie obecni pracownicy Archiwum UMK złożyli podziękowania kierownik archiwum za dobrą współpracę i możliwość dalszego rozwoju.

Kolejnym punktem w programie jubileuszu była promocja najnowszego wydawnictwa pt. *Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Informator o zasobie archiwalnym*, którego redaktorami były dr hab. Anna Supruniuk i mgr Weronika Krajniak. Publikację przedstawił dr hab. Krzysztof Kopiński, który odniósł się do jej treści, budowy i języka, a także omówił jej przydat-

ność jako pomocy archiwalnej zarówno dla pracowników archiwów, jak i jego użytkowników. Krótką mowę poświęconą najnowszemu wydawnictwu wygłosił też prof. dr hab. Janusz Tandecki, który jako jego recenzent, gorąco polecił je wszystkim zgromadzonym.

W dalszej części spotkania przygotowano pokaz multimedialnej wystawy pt. „Prywatne archiwa kierowników Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika”, którą przygotowała Weronika Krajniak we współpracy z Sekcją Filmową UMK oraz Jacek Waliszewski (lektor).

Oficjalną część spotkania zakończyła kierownik archiwum dr hab. Anna Supruniuk, dziękując zebranych za przybycie i udział w uroczystości. Po jej zakończeniu odbył się bankiet z udziałem zebranych gości i pracowników archiwum, w trakcie którego podziękowania i życzenia na ręce dr hab. A. Supruniuk przekazała dr hab. Wiesława Kwiatkowska, prof. UMK, członek Rady Archiwum obecnej kadencji.

Drugi dzień jubileuszu upłynął pod znakiem sesji naukowej, której tematem przewodnim były „Archiwa uczelniane w dobie elektronicznego zarządzania dokumentacją”. Jako pierwsza głos zabrała dr hab. Anna Supruniuk, witając gości i dziękując za udział w obchodach jubileuszowych zorganizowanych pierwszego dnia. Następnie zaprosiła wszystkich raz jeszcze do obejrzenia klipu promującego Archiwum UMK i oddała głos prorektorowi UMK prof. dr hab. Danucie Dziawgo, która podziękowała za zaproszenie i możliwość wzięcia udziału w tej uroczystości, a przypominając początki swojej współpracy z archiwum zwróciła uwagę na jego ważną pozycję w ramach struktury UMK oraz zadania, jakie realizuje (działalność wydawnicza, prace porządkowe podejmowane w archiwum, stan jego opracowania). Zaznaczyła też, że widoczne są również problemy archiwum, które w przyszłości należy rozwiązać.

Po wystąpieniu prof. Dziawgo rozpoczęły się obrady, które moderował dr hab. Krzysztof Kopiński. Pierwszy referat wygłosił dr hab. Władysław Stępiński, prof. UMK („Archiwa uniwersyteckie w świetle polityki UNESCO wobec dziedzictwa kulturowego”). Prelegent przypomniał najważniejsze uregulowania prawne UNESCO oraz program „*Memory of the World*”. Drugim referentem była mgr Marzena Mrozińska (KOM-PRO). Jej wystąpienie („RODO w archiwach uczelnianych”) dotyczyło zmian w podejściu do ochrony danych osobowych, w tym na uczelni wyższej. Kolejny referat wygłosiła dr Magda Gałach z NDAP („Archiwum Dokumentów Elektronicznych, czyli co dalej z materiałami archiwalnymi w postaci elektronicznej”). Referentka zwróciła uwagę na problem przekazywania dokumentów elektronicznych do archiwów państwowych. Omówiła też projekt Archiwum Dokumentów Elektronicznych oraz stan jego wdrażania. Po pierwszym panelu rozpoczęła się dyskusja, która dotyczyła przede wszystkim kwestii ochrony danych osobowych na uczelniach. Poruszono w niej także sprawę zmniejszenia kwalifikatora dla akt pracowniczych z 50 lat do 10 lat. Padły także pytania dotyczące „kwestii zapomnienia” w odniesieniu

do akt studenckich i pracowniczych. Ważny głos w dyskusji zabrała Anna Domalanus z Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, która stwierdziła, że problemem nie jest kwestia „zapomnienia”, czyli wykreślenia ze wszelkiej ewidencji, lecz odpowiedniego udostępnienia i informowania użytkownika.

Po przerwie powrócono do dalszych obrad, które rozpoczęły się od wystąpienia mgr Kamili Latochy z Kancelarii Ogólnej Uniwersytetu Szczecińskiego („Początki działalności koordynatora czynności kancelaryjnych na Uniwersytecie Szczecińskim”). Prelegentka mówiła o podstawach prawnych działania koordynatora, który został powołany w 2013 r. w myśl nowych przepisów kancelaryjno-archiwalnych wprowadzonych na tym uniwersytecie. Omówiła problemy, jakie napotkał koordynator podczas swojej pracy, a także zakres jego czynności.

Następnie głos zabrała mgr Anna Bieniek (Archiwum Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach). Jej referat pt. „Rola archiwum szkoły wyższej w planowaniu procesu wdrażania elektronicznego zarządzania dokumentacją” dotyczył działań archiwum, które miały na celu przygotowanie Uniwersytetu Śląskiego do wdrożenia EZD. Prelegentka omówiła też współpracę z Archiwum Państwowym w Katowicach oraz możliwości systemu USOS w codziennej pracy archiwum.

Referat pt. „Informatyk w archiwum” wygłosił mgr Eugeniusz Pazderski, emerytowany pracownik Wydziału Fizyki, Astronomii i Informatyki Stosowanej. Jego wystąpienie oscylowało wokół własnych doświadczeń związanych z Archiwum UMK. Referent opowiedział o początkach swojej współpracy z archiwum, zadaniach, jakie wykonywał, oraz narzędziach wyszukiwawczych, które przygotował (wewnętrzne bazy danych: Absolwent, Biogramy, Nagrania, Nekrologi itd.)

Jako ostatnia w tej sesji głos zabrała dr Ewa Kurkowska (koordynator ds. EZD na UMK). W wystąpieniu pt. „Elektroniczne Zarządzanie Dokumentacją (EZD) w Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu” przedstawiła etapy wdrażania EZD na uczelni od momentu powołania zespołu ds. EZD, przez zmianę przepisów, po szkolenia pracowników i początki prac w systemie EZD PUW. Poruszyła także problemy, jakie pojawiły się w pierwszym okresie wdrażania systemu (np. otwieranie korespondencji imiennej przez sekretariat ogólny, wydanie w tej sprawie zarządzenia rektora, wybór klas, które będą obsługiwane w systemie, a jakie nie). Po tym referacie rozpoczęła się dyskusja, w której aktywnie uczestniczył zastępca kanclerza ds. administracyjnych, dr Tomasz Jędrzejewski. Pytania, które padły, dotyczyły głównie EZD — pytano o wybór klas, które będą obsługiwane w systemie i kto o tym zdecyduje, a także o kwestie finansowe związane z wdrażaniem i obsługą EZD oraz dotyczące powołania i zadań koordynatora ds. czynności kancelaryjnych, ponadto o wdrażanie systemu w innych jednostkach (wydziałach), jak również o przygotowywany system SINDBAD.

Dyskusję zakończył dr hab. Krzysztof Kopiński, po czym dr Paulina Bunkowska podziękowała zebranych w imieniu swoim, kierownictwa i pracowników archiwum, za udział w sesji naukowej i obecność w uroczystościach jubileuszowych Archiwum UMK. Zachęciła też do dalszej integracji środowiska i częstszych wizyt, nie tylko towarzyskich, o charakterze konsultacyjnym i doradczym.

Artur Wójtowicz
(Toruń, Archiwum UMK w Toruniu)

WYSTAWA W ARCHIWUM GŁÓWNYM AKT DAWNYCH Z OKAZJI 650-LECIA OBECNOŚCI ORMIAN W POLSCE

Rok 2017 został wybrany dla przypomnienia siedmiowiekowej obecności Ormian na ziemiach polskich. 650 lat temu król Kazimierz Wielki zezwolił ormiańskiemu biskupowi Grzegorzowi na rezydowanie we Lwowie, swobodne wyznawanie religii oraz sprawowanie jurysdykcji nad Ormianami, zamieszkującymi już od pewnego czasu Królestwo Polskie. Prawa te zostały zagwarantowane w dokumencie wystawionym we Lwowie 4 lutego 1367 r. Ten cenny pergamin jest przechowywany w Archiwum Głównym Akt Dawnych (AGAD) w Warszawie, w którym znajduje się największa i najbogatsza w Polsce kolekcja źródeł do dziejów Ormian, obejmująca archiwalia od połowy XIV aż do początku XX w. Pokaz specjalny dokumentu króla Kazimierza Wielkiego z 1367 r.¹ uświetnił spotkanie prezydenta Andrzeja Dudy z przedstawicielami społeczności ormiańskiej, które odbyło się 29 marca 2017 r. w Pałacu Prezydenckim w Warszawie w związku z jubileuszem 650-lecia obecności Ormian w Polsce.

Najważniejsze dokumenty do dziejów Ormian polskich zaprezentowano w AGAD podczas wystawy „Ormianie w Polsce — polscy Ormianie”, która została przygotowana w związku z konferencją naukową „Ormianie polscy. Siedem wieków istnienia”, zorganizowaną 19–20 września 2017 r. przez Komisję Kultury i Środków Przekazu Senatowi RP, we współpracy z Polską Akademią Umiejętności oraz Ormiańskim Towarzystwem Kulturalnym. Wśród gości zwiedzających wystawę był Edgar Ghazaryan, ambasador Republiki Armenii w Polsce. Ponadto 19 października 2017 r. wystawę w AGAD odwiedziła delegacja

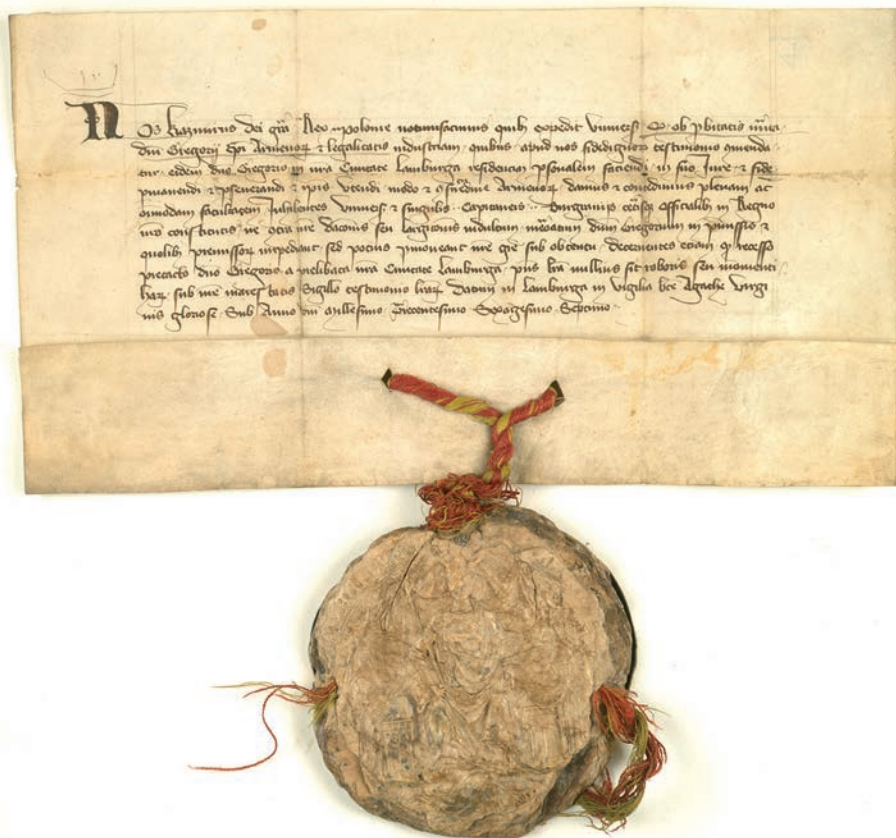
¹ Archiwum Główne Akt Dawnych (cyt. dalej: AGAD), Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 6197.

parlamentarzystów armeńskich pod przewodnictwem Ara Babloyana, przewodniczącego Zgromadzenia Narodowego Republiki Armenii.

Ormianie należą do narodów, których historia kształtowała się w warunkach diaspory. Jej kolejna fala miała miejsce w drugiej połowie XIV w., gdy po upadku królestwa Małej Armenii w Cylicji, na wschodnim wybrzeżu Morza Śródziemnego, część osadników ormiańskich skierowała się na Ruś Halicką i Podole. Wraz z przyłączeniem przez Kazimierza Wielkiego tych terytoriów do Polski Ormianie znaleźli się wśród nowych poddanych polskiego władcy. Król szybko otoczył ich opieką, bowiem już w 1367 r. zalegalizował pobyt Ormian w królestwie i zatwierdził ich zwierzchnika religijnego w osobie biskupa Grzegorza. Nie oznaczało to jednak, że Ormianie pojawili się na Rusi dopiero w tym czasie. Znaczenie dokumentu królewskiego polega na czym innym — wyrażał on nie tyle zgodę na osiedlanie się Ormian, co raczej zalegalizował już istniejące osadnictwo. Jeszcze innym aspektem jego wydania jest kwestia wolności religijnej zagwarantowanej Ormianom. W tym kontekście dokument Kazimierza Wielkiego był aktem tolerancji religijnej — jednym z kamieni milowych prowadzących do ogłoszenia słynnego aktu Konfederacji Generalnej Warszawskiej z 1573 r. Polityka tolerancji religijnej — wyjątkowa w ówczesnej Europie — była związana z chęcią zminimalizowania konfliktów z ludnością zamieszkującą terytoria przyłączone do Królestwa Polskiego. Przypomnijmy, że w Polsce wyznaniem panującym był katolicyzm, na Rusi Halickiej mieszkała zaś ludność prawosławna, a także nieliczni monofizyccy Ormianie.

O samym biskupie Grzegorzcu oraz o wcześniejszej obecności ludności ormiańskiej na Rusi dowiadujemy się z innego źródła. W 1363 r. zwierzchnik Kościoła ormiańskiego katolikos Mesrob z Artazu mianował Grzegorza biskupem dla osadników ormiańskich we Lwowie, Włodzimierzu i Łucku. Społeczności te musiały być już wówczas stosunkowo liczne, dlatego niezbędne było zapewnienie im opieki duszpasterskiej. W stosunku do Ormian sprawa ta była tym bardziej pilna, że przybywali oni do kraju chrześcijańskiego, ale odmiennego pod względem wyznaniowym. Aby wyjaśnić tę specyfikę, przypomnieć trzeba o starożytnej metryce Kościoła ormiańskiego. Chrześcijaństwo w Królestwie Armenii stało się religią państwową już w 301 r. Doktryna religijna tego Kościoła ukształtowała się jeszcze przed IV soborem powszechnym w Chalcedonie, który w 451 r. przyjął naukę o dwóch naturach (Boskiej i ludzkiej) istniejących w Jezusie Chrystusie. Część bliskowschodnich Kościołów, w tym ormiański, odrzuciła tę doktrynę, co sprawiło, że Ormianie wyznawali monofizytyzm, czyli naukę mówiącą tylko o jednej, boskiej naturze Chrystusa. Zwierzchnikami Kościoła ormiańskiego byli katolikosy rezydujący w armeńskim Eczmiadzynie, a czasowo także w Sis w Cylicji. Ważną kompetencją katolikosów było konsekrowanie biskupów przybywających do nich po święcenia nawet z najdalej oddalonych diecezji.

Kazimierz Wielki zezwala biskupowi Grzegorzowi rezydować we Lwowie, Lwów 4 lutego 1367,
 fot. K. Zgliński, ze zbiorów AGAD (Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 6197)

Na wystawie w AGAD pokazano dokumenty wydawane nie tylko dla pojedynczych osób, ale także dla całych gmin ormiańskich powstających w miastach królewskich (Lwów, Kamieniec) i prywatnych (Brzeżany)². Gminy te uzyskiwały statuty i przywileje pozwalające na zakładanie instytucji samorządowych i sądowniczych. Do ważniejszych zajęć Ormian należał handel dalekosiężny, w tym prowadzony z krajami Lewantu. Ormianie polscy utrzymywali kontakty handlowe ze swymi rodakami z kolonii genueńskich na Krymie. Dobrze znali języki orientalne, zwłaszcza że sami posługiwali się językiem kipczackim, należącym do grupy języków tureckich. Zdolności te sprawiały, że wielu Ormian było zatrudnianych przez królów polskich w charakterze tłumaczy, a z czasem wysyłanych także w misjach dyplomatycznych. Zasłużonym tłumaczem z języka

² Ibidem, sygn. 5855, 5931, 6102, 6188.

tureckiego był Mikołaj Ormianin, który w nagrodę za długoletnią służbę otrzymał od Zygmunta Augusta zgodę w 1555 r. na kupno królewskiego młyna we Lwowie³. Na uwagę zasługują dwa dokumenty dotyczące jednej z ormiańskich rodzin, pokazujące jej drogę do zdobycia szlachectwa. Pierwszy z nich to dokument Zygmunta III z 1605 r., w którym król przyznał prawa kupców królewskich trzem Ormianom, w tym Thorosiusowi Bernatowiczowi, w drugim zaś, bogato ilustrowanym, Jan III Sobieski w 1676 r. nadał jego potomkowi, Bernardowi Krzysztofowi Bernatowiczowi, herb Suche Komnaty i nazwisko Bernacki⁴.

Ciekawostką z czasów wojen koalicji państw chrześcijańskich z Turcją była misja posła króla Jana III do Persji, mająca skłonić szacha do dywersyjnego uderzenia od wschodu na państwo sułtanów. W planach Sobieskiego atak ten miał ułatwić zwycięstwo wojskom koalicji katolickiej operującym na Bałkanach. Wspomnianym posłem polskim był Ormianin Salomon Konstantyn Zgórski de Siri, który długą podróż do Persji odbył okrężną drogą przez Moskwę (dla bezpieczeństwa omijając Imperium Osmańskie), z której pisał listy do Sobieskiego, relacjonując stan swej misji. Ta interesująca korespondencja została również zaprezentowana na wystawie⁵. Najwięcej miejsca na niej poświęcono jednak archiwaliom dotyczącym Apostolskiego Kościoła Ormiańskiego, a następnie jego unii z Kościołem rzymskokatolickim. Szczególnie interesujące są okoliczności zmagania o biskupstwo lwowskie i jego zjednoczenie z Kościołem łańciskim, które przez kilkadziesiąt lat skupiały uwagę hierarchów w Polsce, ale także zwierzchników Kościołów w Rzymie i Eczmiadynie. Po śmierci ormiańskiego biskupa lwowskiego Mesroba z Kaffy (†1624) nastąpił trzyletni wakat spowodowany sporami w łonie gminy ormiańskiej, która nie mogła wyłonić jednego kandydata na nowego biskupa. Wydawało się, że spór ten rozstrzygnie przebywający w 1627 r. w Polsce katolikos Melchizedek (zmarł w tym samym roku i został pochowany w Kamieńcu Podolskim), który wyświęcił na biskupa młodego mnicha Mikołaja Torosowicza (1605–1681). Wybór ten nie zyskał aprobaty gminy lwowskiej, przez co konflikt w jej łonie uległ zaostrzeniu. Po trzech latach starań nieakceptowany Torosowicz zdecydował się na radykalny krok. W 1630 r. złożył katolickie wyznanie wiary, oddając się pod opiekę jezuitów i nuncjusza apostolskiego w Polsce. Było to przełomowe wydarzenie w dziejach Ormian polskich, których większość nadal wyznawała monofizytyzm. Ale krok biskupa Torosowicza miał jeszcze inny wymiar, związany z wielkim sporem o unię brzeską, której nie przyjęli prawosławni biskupi lwowscy. W rezultacie już od 1630 r. we Lwowie hierarchą unickim był biskup ormiański, prawosławni zaś przyjęli unię kościelną w tej diecezji dopiero w 1700 r. Mikołaj Torosowicz, już jako biskup katolicki, udał się do Rzymu, gdzie w 1635 r. został podniesiony przez papieża

³ Ibidem, sygn. 6050.

⁴ Ibidem, sygn. 4048, 6154.

⁵ AGAD, Archiwum Publiczne Potockich, sygn. 47, t. 1, s. 247–249.

do godności arcybiskupa, który to tytuł przysługiwał też jego następcom. Konflikt w łonie lwowskiej gminy ormiańskiej został zakończony dopiero w 1653 r., wtedy też arcybiskup Torosowicz pojednał się z katolikiem. Na skłonienie Ormian do unii kościelnej z Rzymem olbrzymi wpływ wywarł zakon teatynów, którzy w 1664 r. założyli kolegium we Lwowie. Historia ta została pokazana na wystawie, na której zaprezentowano listy biskupa Torosowicza, nuncjuszy papieskich oraz przepięknie iluminowane listy katolikosów Mojżesza i Filipa, proszących królów polskich o opiekę nad Kościołem ormiańskim⁶. Wystawę zakończyła prezentacja ksiąg metrykalnych parafii ormiańskich ze Złoczowa z lat 1685–1787 i Stanisławowa z lat 1837–1914⁷.

Kolejną okazją do prezentacji dokumentów katolikosów ormiańskich z zasobu AGAD była zorganizowana 19 grudnia 2017 r. promocja książki⁸ zawierającej m.in. edycję dokumentów z zasobu AGAD, wraz z ich transkrypcją i tłumaczeniem. W tym wydaniu krytycznym opublikowano korespondencję dyplomatyczną władców Persji i Rzeczypospolitej oraz najwyższych dostojników obu państw, a ponadto korespondencję katolikosów ormiańskich (ich rezydencja znajdowała się na terenie Persji) z królami polskimi.

Obecni od siedmiu stuleci na ziemiach polskich Ormianie zapisali piękną kartę w dziejach naszego państwa. Od XIV w. przedstawiciele tego rozproszonego w diasporze narodu osiedlali się na Rusi i w Królestwie Polskim. Wierną służbą przyczyniali się do jego pomyślnego rozwoju, za co byli nagradzani licznymi przywilejami. W przyjaznym kraju szybko asymilowali się, a jednocześnie spolonizowani Ormianie wzbogacali kulturę polską własną tradycją. Do licznego grona wybitnych Polaków o korzeniach ormiańskich należał jezuita Grzegorz Piramowicz (1735–1801), sekretarz Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych przy Komisji Edukacji Narodowej, a w 1791 r. jeden z założycieli Zgromadzenia Przyjaciół Konstytucji Rządowej. Autorem znanej pieśni maryjnej *Chwalcie łąki umajone* był inny jezuita — Karol Bołoz-Antoniewicz (1807–1852), uczestnik powstania listopadowego. Ormiańskim pochodzeniem szczycili się też: znany historyk, dominikanin Sadok Barącz (1814–1892), malarz Teodor Axentowicz (1859–1938) oraz rzeźbiarz Tadeusz Barącz (1849–1905), twórca pomnika króla Jana III, który pierwotnie zdobił Wały Hetmańskie we Lwowie, a obecnie stoi w Gdańsku. Przez długie lata przywódcą społeczności ormiańskiej, a jednocześnie wielkim polskim patriotą, był Józef Teodorowicz (1864–1938), arcybiskup lwowski obrządku ormiańskiego. Już w 1917 r. w parlamencie austriackim oświadczył, że dążeniem Polaków jest odbudowa zjednoczonego państwa pol-

⁶ AGAD, Archiwum Zamoyskich, sygn. 390, s. 27–29; Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 2910, 5415, 5417; Zbiór dokumentów papierowych, sygn. 2641, 2643; Metryka Koronna, sygn. 186, k. 210v–211.

⁷ AGAD, Księgi metrykalne i akta parafii i gmin różnych wyznań i obrządków, sygn. 1, 16.

⁸ S. Jaśkowski, D. Kołodziejczyk, P. Mnatsakanyan, *Stosunki dawnej Rzeczypospolitej z Persją Safawidów i katolikosem w Eczmiadzynie w świetle dokumentów archiwalnych*, Warszawa 2017.

skiego, a w listopadzie 1918 r. włączył się w organizację struktur odradzającej się Polski. On wreszcie był tym przedstawicielem polskiego episkopatu, który 10 lutego 1919 r. wygłosił kazanie w warszawskiej katedrze podczas mszy św. poprzedzającej obrady Sejmu Ustawodawczego.

W ciągu siedmiu wieków obecności Ormian w Polsce społeczność ta uległa polonizacji. Jej przedstawiciele nie zapomnieli jednak o swych korzeniach, pielęgnując tradycje przodków, a w sferze religijnej zachowując liturgię obrządku ormiańskokatolickiego. Wśród skarbów przechowywanych w Archiwum Głównym Akt Dawnych znajdują się najważniejsze źródła do dziejów Polski i historii zamieszkujących ją narodów. Materiały pokazane na wystawie ukazują wielki wkład społeczności ormiańskiej we wspólne dziedzictwo kulturowe dawnej Rzeczypospolitej.

Jacek Krochmal

(Warszawa, Archiwum Główne Akt Dawnych)

AKT UNII LUBELSKIEJ NA LIŚCIE ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA UNESCO

W dniu 30 października 2017 r. na Listę Światowego Dziedzictwa Programu UNESCO „Pamięć Świata” wpisano akt unii lubelskiej z 1569 r. — dokument przechowywany w Archiwum Głównym Akt Dawnych (AGAD) w Warszawie. Wyróżnienie to świadczy nie tylko o docenieniu przez międzynarodowe gremium doniosłości znaczenia aktu unii lubelskiej, ale ma też wymiar symboliczny. Zwieńczone sukcesem starania o umieszczenie tego dokumentu na liście UNESCO zostały podjęte przez Polskę, wspartą przez Białoruś, Litwę, Łotwę i Ukrainę, czyli państwa odwołujące się do wspólnego dziedzictwa dawnej Rzeczypospolitej, powołanej do życia aktem unijnym spisany w Lublinie 1 lipca 1569 r.

Uroczysta promocja wpisania aktu unii lubelskiej na Listę Światowego Dziedzictwa Programu UNESCO „Pamięć Świata” odbyła się w Sali Balowej pałacu Raczyńskich w Warszawie, będącego siedzibą AGAD. W uroczystości wziął udział wicepremier prof. Piotr Gliński, minister kultury i dziedzictwa narodowego, oraz szefowie państwowych służb archiwalnych z Polski, Białorusi, Litwy, Łotwy i Ukrainy, dyrektorzy centralnych archiwów historycznych z Warszawy, Lwowa, Mińska i Wilna oraz liczni przedstawiciele środowiska naukowego. Okolicznościowy wykład poświęcony znaczeniu i konsekwencjom polsko-litewskiej unii realnej z 1569 r. wygłosił prof. Andrzej Zakrzewski z Uniwersytetu Warszawskiego. Podczas uroczystości zaprezentowano oryginalny akt unii